

VATRE IVANJSKE

BRANKO ĐAKOVIĆ

Filozofski fakultet

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

10000 Zagreb, Lučića 3

UDK 398.31(497.5)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Prihvaćeno: 15. 6. 2006.

Vatre ivanjske kao dio događanja u sklopu običaja obilježavanja blagdana Sv. Ivana Krstitelja u širem kontekstu pripadaju običaju paljenja godišnjih vatri. Do sada nisu sustavno istraživane iako su prisutne u dobrom dijelu etnografskih zapisa starijega datuma, a u suvremenoj "egzistenciji" sve su manje prisutne u ruralnim sredinama i sve više u urbaniziranim i urbanima gdje se percipiraju kao značajna turistička manifestacija.

Ključne riječi: vatra, Ivanje, krijes, svitnjak

Kad se posumračí planu krijesovi i vitiljače po gorskim lavicama sve na doseg oka (E. Kumičić: Urota Zrinsko- Fankopanska)

Prema jednoj poslovice, od Ivanja (24. lipnja) dan se počinje skraćivati za onoliko koliko pijetao može skočiti s praga. Izražavajući pučkim metajezikom doživljaj smjene godišnjih doba, ovom poslovicom "narod" osvješčuje činjenicu ljetne dugodnevnicе, suncostaja (solsticija).

Prirodni kružni tijek vremena, kao i linearni kalendarski ili liturgijski kršćanski, prema gregorijanskom kalendaru, sastaju se početkom treće dekade šestog mjeseca u točki kada je Sunce u zenitu i kada krisi, žeže, pali, peče.

U periodu koji slijedi *gori i voda i gora*, a to je vrijeme kada je *najveći kris, najžešća pučina lita*, kako je to napisao don Frano Ivanišević u svojoj monografiji o Poljicima.

U vrijeme ljetnoga solsticija štuje se blagdan Sv. Ivana Krstitelja (*Sv. Ivana Svitnjaka, Ivana Svičnjaka, Sv. Ivana Svijetnjaka*). Kao i drugi blagdani kroz godinu koji su popraćeni nizom običaja i obreda tako je i Ivanje obilovalo događanjima folklornih sadržaja s bogatim “repertoarom” izražavanja pučkog svjetonazora i pučke pobožnosti (ophodi *ladarica, ivančica*, gatanja, bajanja i različitih magijskih radnji). Palili su se, ili se još pale, *ognji, vatre, svitnjaci, prosviti, kresovi*.¹

U etnološkoj je literaturi publiciran velik broj radova s tematikom iz “godine dana hrvatskih narodnih običaja”. Neki su od njih u cijelosti obrađivali pojedine običaje vezane uz određene dane, datume i periode, a u nekima su, pak, zastupljeni izabrani segmenti ili detalji. Predbožićni i božićni ciklus, poklade i karnevali, uskršno vrijeme, Jurjevo i Ivanje, Martinje i mnogi drugi *blagdanski dani* različito strukturiranim sadržajima i ritualima opisivani su, istraživani, tumačeni na različite načine i u različitim kontekstima.

No, čini se da je u etnologiji ipak više svjetlosti padalo na neke druge pojave nego li na vatre. Zato su vatre najčešće spominjane tek u kontekstu cjelovitih događanja, iako su nerijetko bile “stožer” oko kojega se i radi kojega se mnogo toga događalo.

Tako i – **vatre ivanjske**.

Ergo, pođimo od podatka da se Ivanjska vatra palila u Zagrebu u 16. i 17. stoljeću, a kako su kroničari zabilježili na Trg sv. Marka kmetovi su iz Gračana dovozili drva i složili “kres” oko kojega su se okupljali svi staleži i slojevi gradskoga stanovništva. Prema njemačkom se uzoru oko krijesa plesao *johannentanz*.

Navedeni podatak uzimam kao polaznu točku u pokušaju da rad strukturiram kao svojevrsni “hodogram” kroz trajanje običajne prakse koja ima različita značenjska obilježja u različitim dimenzijama i aspektima

¹ Nije mi se namjera u ovome radu baviti lingvističkim analizama ni etimologijom cijele palete riječi i izraza koji su u asocijativnim vezama s vatrom, svjetlošću i svjetlom, pa i cvijetom (ivanjskim) bilo da se radi o sinonimima, dijelaktalnim razlikama, inačicama i inačicama inačica (npr. kris, krijes, kres, svitnjak, svinjak, svješnjak, svijetnjak, cvitnjak, prosvit). Isto tako, nemam namjeru problematizirati izvornost i podrijetlo običaja, kao ni utvrđivati činjenice na razini istraživanja *in loco* u dihotomiji krćanski – pretkršćanski elementi.

prostora (geografskim, vremenskim, socijalnim, kulturnim, a na neki način i identifikacijskim).

Intencija je napraviti određenu sintezu koja bi iz jedne druge vizure ukazala na raznolikost običaja paljenja “Ivanjskih krjesova” kroz interakciju više faktora koji se isprepliću, nadopunjuju, mijenjaju, nestaju ili “revitaliziraju”

U skladu s tim, ovom prilikom neću naglašeno isticati kartografsku građu iz *upitnica* Etnološkog atlasa (stoga su u prilogu tek četiri karte prvoga stupnja) kako bih je analizirao i komparirao s drugim pisanim izvorima koji nesumnjivo potvrđuju dosta veliko raširenje navedenog običaja izvan Hrvatske - u njegovoj dijakronijskoj i sinkronijskoj “egzistenciji”.

No, zaustavimo na trenutak vremeplov nekoliko stoljeća kasnije i... saznajemo da je 24. lipnja AD 2006. *Stotinjak Remetinčana pjevalo, plesalo i palilo krijes na Ivanje* u zagrebačkom naselju Remetinec, a susjede je oduševio pukovnik i pilot Ivan Ivandić koji je posebno za njih preletio u MiG-u 21. I dalje, *Tradicionalna manifestacija Ivanje u Remetincu počela je s nastupima kulturno-umjetničkih društava... a poslije je program preuzela Udruga za promicanje hrvatske tradicijske baštine, Zagrebački potepuhi... U sklopu priredbe predstavljani su stari hrvatski zanati, izrada tradicionalnog nakita i drvenih dječjih igračaka te ekološki prehrambeni proizvodi i tradicijske pisanice. Cijelog dana održavala su se razna sportska natjecanja, igrao se nogomet... a pravu zabavu priredili su čarobnjaci na rolama.*

Prema riječima organizatorice, suradnice Centra za kulturu Novi Zagreb, Feride Kajtazi – Jurilj: *Cilj nam je promicati autohtonu kulturnu baštinu i zbog toga cijeli događaj ima etno prizvuk, ali i Ovaj događaj mnogo nam znači jer je to valjda jedini dan u godini kada naš kvart oživi i kada se svi uzrasti mogu zajedno zabavljati – zaključio je član predsjedništva Sportsko-rekreacijskog društva Remetinec, Zdenko Pigelhof (Večernji list, ponedjeljak, 26. 6. 2006).*

Dan ranije, u petak 23. lipnja u nedalekom Karlovcu također su gorjeli Ivanjski krjesovi.²

²Tradicija paljenja Ivanjskih vatri održava se dan (noć) prije Ivanja, “na Ivanjsko navečerje”, “užežin Sv. Ivana – Ive” ili na samo Ivanje. Prema etnografskim podacima, u nekim su se mjestima vatre palile svakodnevno i po nekoliko dana prije Ivanja, ali i još od Duhova, pa čak i Jurjeva, kao i svake noći od Ivanja do Petrova.

Naime, u organizaciji Turističke zajednice od 1996. godine, karlovačka naselja Banija i Gaza pale vatre na obalama Kupe dvjestotinjak metara nizvodno od Banijskog mosta. To je cjelodnevna polisemična manifestacija kojoj u poslijepodnevnim i večernjim satima nazoči više tisuća građana. Aktivni sudionici su natjecatelji u streličarstvu, povlačenju konopca, gostujuća kulturno-umjetnička društva, glazbeni sastavi *Grofovi* i *Karlovački bećari*, breakdanceri iz plesnog kluba *Promenada...* Događanja počinju svečanim mimohodom povijesnih postrojbi (*Karlovačka građanska straža, Dubrovački trombunjeri, Otočki graničari, Kumpanija-Smokvica...*). S obje strane Kupe improvizirani su štandovi s ponudom galanterijske robe i suvenira te točionice pića. Odjekuje muzika u punoj raskoši ponude za sve ukuse. Od narodnjaka tipa “Nije mjesto ženi u kafani” do domoljubno intoniranih napjeva tipa “Geni kameni”, “Sude mi” i “Vjera, ljubav i domovina” Thompsona i Škore, pa i hip-hopa ala Edo Maajka.³

Vrhunac je nastupa u 22 sata paljenjem krjesova koji su danima slagani od oko tisuću i petsto paleta u obliku kupole promjera 12 m i visoke 12-13 metara. Istovremeno, pirotehničari doprinose velikim vatrometom.

Nota bene, manje od pet kilometara nizvodno, na području u blizini sela Orlovac, Husje i Donje Mekušje, uz Kupu kod “Vuković mlina” u Gradcu, prije dvije godine “ugasili” su se krjesovi koji su pripadali jednoj drugoj tradiciji okupljanja lokalnoga puka.

Još samo u sjećanju krjesovi žive i u Šišljaviću, Luki Pokupskoj, Koritinji, Završju, Blatnici – pokupskim selima nekoliko kilometara

³ Svaku godinu, sličnim programom i etno-radionicama, manifestacije organizira i Centar za kulturu Dubrava. Navedeni novinski izvještaj koji se odnosi na krijes u Zagrebu, kao i moje vlastito svjedočenje manifestaciji u Karlovcu, upravo su ogledni primjeri za analizu u smislu različitih diskursa u istraživanju i tumačenju samoga običaja. Ovdje bih samo kao primjer spomenuo nazočnost povijesnih postrojbi oformljenih posljednjih desetak ili nešto više godina, koje u svojim slikovitim odorama i rekvizitorijem gotovo profesionalno nazoče različitim smotrama (i državnog karaktera) i koje se odazivaju pozivima organizatora prema već utvrđenom planu. Tako su za Jurjevo (Jurjevski krijes) u turopoljskom Lukavcu uz *Turopoljski banderij*, bili prisutni i *Dubrovački trombunjeri, Trenkovi panduri, Zrinska garda Čakovec...*

nizvodno. Izuzetak su, koji u ovakvim slučajevima potvrđuju pravilo, dva zapaljena krijesa u Rečici.⁴

Posljednjih se desetak godina, a ponegdje i kraće “obnavlja” tradicija paljenja Ivanjskih krjesova i u drugim sredinama; ne ekskluzivno ni u ruralnim ni u urbanim. Zapravo, u većini bi se ruralnih moglo prije reći da se “gasi” kao što i te sredine iz mnoštva razloga “odumiru”.

Navest ću nekoliko primjera u organizaciji općinskih ili gradskih vlasti, kulturno-umjetničkih društava (KUD-ova), turističkih zajednica, vjerskih laičkih udruga i svećenika pojedinih župa.

Tako npr. Turistička zajednica općine Tuhelj organizira paljenje Ivanjskoga krijesa u Pristavi. Župni ured Krapina i Društvo prijatelja grada Krapine organiziraju proslavu blagdana Sv. Ivana Krstitelja na brdu u naselju Tkalci u kojoj sudjeluju Gradski puhački orkestar, Kuburaška udruga Sv. Juraj, izviđači, a poslije blagoslova vatre pali se *kres*.

U Podravini, u Kalinovcu organizatori su Odbor za kulturu Općine, KUD Grgur Karlovčan i Župa sv. Luke evanđelista. U Špišić Bukovici kod *Virovitice u parku Čimen krjes organizira KUD Seljačka sloga, a uz krijes se plešu “stari plesovi”*: *Lado, lado – Hvaljen Isus i Marija; Na ivanjsko navečer...*

⁴ U navedenim su se selima također palili krjesovi na više mjesta (u polju, na brijegu, na raskrižjima putova)

Uz skromni se krijes jednoga mještana – *Tomin krijes* u Rečici, okupilo tek nekoliko ljudi, a nedaleko njega, uz jedan veći, tri – četiri sredovječne obitelji. Stotinjak metara dalje, na terasi kafića *Dijamant* istovremeno se odvijala promotivna akcija *Jeger party* koju su vodile hostese angažirane za jednu marketinšku agenciju. Tu je, pak, bilo više desetaka mladih potpuno nezainteresiranih za događanja oko krjesova.

Slično sam iskustvo imao godinu dana ranije, na otoku Krku u Rasopasnom i Gabonjinu kod Dobrinja. Tamo se nekolicina *starijih* spremala za paljenje *straganje* za *Ivanju* i *Petrovu* ali je daleko više zainteresiranih bilo za promotivnu večer *Heineken beer*. U samom Dobrinju, Svetom Ivanu Dobrinjskom, Gornjoj i Donjoj Hlapi, kod nekih je stanovnika ostalo tek blijedo sjećanje na događanja u ivanjska predvečerja. Još sredinom prošloga stoljeća bilo je drugačije, kako je to zapisao Jelenović: *...djeca sakupljaju drače da se osuši, a kad pridru blagdani, ontat to zanesu na jedan kup nasrid sela i predvečer, sa zahojem zapale. To je straganja. Ako je na seli više straganj ontat se naganjaju, čija straganja će bit veća. Djeca preskaču i izvikuju živijo straganja, preskaču i bacaju krpe u vatru – neće prit kaška (zmija), hodaju bosu po još neugaslom žaru, ali, Ako jih zapitate, zač skaču priko straganje, nijedan vam to danas više neće znat reć* (Jelenović 1949:146).

U Moslavini, u Gornjoj Jelenskoj, pale se krjesovi po brežuljcima, navečer 22. lipnja, a 23. lipnja se u organizaciji Župe sv. Jakova zapali veliki zajednički krijesa.

Obred posvećenja vatre i paljenja krijesa pred crkvom u Sv. Ivan Zelini kod Zagreba odvija se u organizaciji Crkve i mjesnog svećenika.

Na otoku Šolti, u Gornjem selu, *svitnjak* (oganj) se pali *na užezin* (dan pred blagdan na koji se u pravilu postilo – lat. *jejunium*: post) kod crkve sv. Ivana Svitnjaka, sveca zaštitnika kome je posvećena i crkva u selu, kao i u Sutivanu na Braču u cimiteriju crkve sv. Ivana (u većini sela palio se u sve dane od Ivanja do Petrova, a prava *fjera* je uoči Petrova). I na Zlarinu pale svakodnevno od *Ivanja do Velike Petrove*.

Impresivne su, pored spomenute karlovačke, gradske manifestacije u Slavenskom Brodu gdje krijes potpali gradonačelnik, kao i u Požegi u organizaciji Društva za očuvanje požeške tradicije *Sveti Grgur*, gdje krijes na glavnome gradskom Trgu Svetog Trojstva zapali kostimirani “Veliki Grgur” koji se bira svake godine. “Veliki Grgur” i mažoretkinje s bakljama u stilu modrenih dadofora defiliraju uz prisustvo *Trenkovich pandura* i zabavno scenskog programa u kome sudjeluju i “estradne zvijezde”.

U Imotskom krijes pale na *užezin* blagdana u staroj gradskoj jezgi – Bazani, a zatim na Jezeru i Điradi.

Posebno je osebujna bila izvedba umjetničke instalacije *San Ivanjske noći* kiparice i slikarice, konceptualne umjetnice Sanje Sašo. Na brdu Talaščak u Hrvatskom zagorju kod Pušče, 2002. godine spaljena je dotrajala lađa gajeta dopremljena iz Omiša, što je dobar primjer performativnog žanra folklor.

No, zavrtnimo još jednom kotač vremena i vratimo se na stariju etnografsku građu s nekim primjerima iz etnoloških publikacija.

Već u prvom broju *Zbornika za narodni život i običaje*, kao dio priloga o vjerovanjima u koprivničkim predgrađima, kratko je zabilježeno: *U predvečerje poslije pozdravljenja sastaje se narod na križanju. Svako ponese sa sobom komad drva, pa tako ondje slože veliku lomaču. Kad se zapali lomača stanu djevojke s jedne strane, a mladići s druge, te pjevaju pjesme, a stari slušaju* (Horvat 1896:243).

Ulogu krijesa u društvenom životu zagorskih sela s početka 20. stoljeća oslikava prikaz jedine žene, uz Katu Jančerovu, koja surađuje u *Zborniku*, kako slijedi:

Ivański je krijes jedina zabava u bedeničkoj župi, u kotaru Sveti Ivan Zelina. Počinje na Đurđev dan. U sred sela na kakovoj livadi nalože vatru, oko ne se uhvate u kolo četiri za to odabrane djevojke i četiri momka, dok se ostali – mlado i staro – sakupi oko njih i slušaju pjesmu, koju pjeva to kolo...Kada otpjevaju ovu pjesmu, onda se ženske raziđe svojim kućama, a mladići ostaju pa se još koje vrijeme zabavljaju. To se ponavlja sve do Ivaña, a noći toga dana na večer oko 7 ½ sata naloži se velika vatra, da se vidi na sve strane u dalini: to je “ivański kres”. Pastiri dobijaju od svojih gospodara jaja, pa kada “kres” dogori, onda ih na masti isprže i večeraju na zgarištu (Stipetić-Valka 1905:157-158).

Pored toga što se iz zabilješke može iščitavati društveni život i status (rodni, dobni, ekonomski), u nastavku se spominje, vjerojatno jedan od prvih, ophod *ladajнки* s notnim zapisom i stihovima pjesme.

Iako također sažet, opis don Frane Ivaniševića za poljička *sela donosi neke nove činjenice i na taj način ukazuje na regionalne razlike i specifičnosti: Uoči svetoga Ivana Svičnaka (24.VI) svaka kuća ili u plemenu dvi tri kuće nabaca veliku 'rpu slame, lozovine, a tako po glavican i oko kuća, kuda će blago proći. Dok vatra planca, preskače mlađarija ogañ i govori 'Od Ivana do Ivana dne, da me noge ne bole'. Kažu da je to zdravo, neće zlo na noge. Drugi iđu bosonogi po lugu od svičnaka, kažu da ne će naboj na nogu, priđe li se priko onoga luga (Ivanišević 1987:454).*

No, zanimljiv je podatak kako se običaj paljenja Ivanjskog krijesa gubi već početkom 20. st. u selima Plešivičkog prigorja: *Negda su palili na večer istega dana (pred Ivañe) “kres”. Naložili su ogañ na dvorišću i nabrali čuda preprati, pak su preprut grejali na ognu i tukli se preprati po goli ñega, da ji kaća ne grizne. Mlaji ludi, dečki i cure i mlaje žene skakale su prek ogná, a si su popevali ivañske popevke se do pol neći... Već pet let – i više ni se čulo da je gdoj palil kres (Rožić 1908:35).*⁵

⁵ A evo, sto godina kasnije, neke se starije generacije sjećaju da je toga bilo u okolici Jastrebarskog, ali nikad toliko koliko se palio uskršni krijes *vuzmenjak, vuzmenka*. Još bi prije dvadesetak godina poneka kuća koja je slavila imendan Ivana, nekoga iz obitelji, zapalila krijes u dvorištu ili ispred dvorišta. Mladi iz podplešivičkih sela Prhoć i Desinec i danas organiziraju okupljanje uz simbolički zapaljen Ivanjski krijes... *da se tradicija ne zaboravi*.

Kako su se nekada “tračili“ kresovi u Slavoniji?

Konstatirajući da ih praktično više nema, autor je zapisao: *O Ivaņu je od starine adet, da mladež, devojke i momki, traće kresove. Sećam se dobro ko dete, a tom valda ima već e preko 30 godina, danas ga više nema... Palilo se više vatri na merai, izvan sela ili “krstopuću”, između kojih se moglo prolaziti, igrati, trčati. Svirao je gajdaš, plesalo se kolo, a na polasku doma utrne se vatra. No pre nego to bude svaki momak ima već u pripremi baklu, stučenu i osušitu od mladi rastića, koju sad na polasku zapali i visoko držeći u vis vraćae se doma, da se mrak od svetla sjaji i iskre šerom frcae. Tako su se nekada tračili kresovi uoči Ivaņa (Filakovac 1914: 173-174).*

Dva tri dana naprid pobrinu se djeca za slamu. Po armanu i štala pokupu sve. Idu u štagljeve, pa 'podinu' kupu, samo da šta više nakupu... Tko baš nema slame, dobro je i sino, osobito šaš: za vatru on pasira, samo nek se puši i nek ima veliki plamen. Vatra se priskače u prvi mrak do pozdravljenja, čim se malo smrači... Kad odzvoni pozdravljenje, večera se, a potlje večere idu momci i cure, pa i oni priskaču, samo naprave malo veću vatru nego djeca... Kako preskaču bude ih i opaljit. Opale vlase, obrve i trepavice, pa i rubine (Lukić 1924:305)⁶.

U Istri su se, u prvoj polovici 20. stoljeća, za krijes koristila suha drva iz seoske šume a krijes su palili “na viliju“ (navečer) Sv. Ivana. *Djevojke bacaju povezane rukoveti cvijeća jedna drugoj tri puta preko vatre. Ovo cvijeće na Sv. Ivana meću na strehu, pod strehu i rupice od zida. To čine zato da bude godina obilna travom, odnosno sijenom. Mladi skaču zato da ih ne bi buhe grizle preko ljeta. Ali, već u to vrijeme autor navodi da djeca preskaču, ali ne zato da ih buhe ne grizu, nego da se provode. Krijesovi su se palili i po poljima, te u blizini pčelinjaka, kao i u najnovije vrijeme, iako ih malo tko užga (Mikac 1933:222-223).*

Za Primorje je Ivo T. Franić zabilježio: *Kresove su pravili iz slame, drača, šmrike. Djeca su ih preskakivala. A palili su od Ivanja do Petrova na cesti, ali ne blizu kuća. Kad izgore, triput se pređe preko pepela, da se bude lagan na putu kao pepeo (Franić 1937:135).*

⁶ A danas? Fotografija u prilogu.

Možda je najcjelovitiji opis do tada publiciran onaj Josipa Milićevića za Sinjsku krajinu. Budući je, ne zaobilazeći Gavazzija, ustvrdio da je *paljenje vatre pod imenom svitnjak, krijes (kres, kris), koleda u vrijeme ljetnog solsticija rašireno na teritoriju čitave Hrvatske, zajednička je tradicija svih Slavena, a davne podatke o svetkovanju toga praznika nalazimo gotovo po čitavoj Evropi*, Milićević nastavlja: ... *Značenje paljenja vatre vidimo iz podataka da je kršćanski svetac dobio ime u Sinjskoj krajini po toj vatri zvanoj svitnjak, pa se tamo sv. Ivan Krstitelj (24.VI) zove Sv. Ivan Svitnjak...* U Sinjskoj se krajini vatre lože “u osvit” – uoči Ivanjdana. Ložilo se po svim brežuljcima oko sela i na raskršćima putova te gledalo čija će vatra biti veća. Sastali bi se članovi nekoliko porodica pa bi skupa ložili vatru. *U nekim selima danas se vatre lože u crkvenom dvorištu. Kada se vatra razgori, mladež počinje preskakati preko nje i to s jedne strane na drugu i natrag i pri tome govore: 'I dogodine dočekaš Sv. Ivana Svitnjaka i kitu šenice zdrav i živ' (Glavice) ili 'Pomozi Bože i sveti Ivane'. Neki kažu da preskaču vatru da ne bi imali žuljeve na nogama. Stariji ljudi ne preskaču vatru, nego je samo prekorače kad je već prilično izgorjela, a žene uzimaju u naručje i dijete pa s njim preskaču. Vjerovanje u zdravstvenu moć svitnjaka rašireno je u svim selima te stariji ljudi 'griju kosti' da ih ne bole iduće godine. Pri tome u Hrvacama kažu: 'Sačuvaj me Bože od ove bolesti'. U tom selu govore također da se na toj vatri mora grijati onaj koga češće boli glava i reći: 'Sačuvaj me Bože, od ove bolesti' pa će se osloboditi glavobolje.*

Djeca, rjeđe odrasli, naberu klasove žita, prže ih na vatri i jedu, kako se spominje u svim selima, za sreću i obilje. Negdje te klasove pletu u pletenicu i onda prže na vatri. U Dicmu kažu kako je to prženo klasje znak prve hrane i da će brzo biti novoga kruha, a u Brnazama kažu: *Evo, zapalili smo svitnjak novoga kruha.*

Na *svitnjaku* uoči Sv. Ivana svaka djevojka “obgori” tri čička, pomisli na tri mladića i svakome namijeni po jedan čičak. Sva tri “opaljena” čička ostavi do jutra u posudi s vodom na prozoru i koji čičak ponovno procvjeta kazuje da će mladić kojemu je namijenjen biti djevojci suđeni mladić.⁷

⁷ U vrijeme kada je publiciran rad J. Milićevića već je trajao projekt kartografiranja i komentara običaja paljenja godišnjih vatri u Evropi, a rezultati su objedinjeni i objelodanjeni u redakciji Matthiasa Zender-a (*Die Termine der Jahresfeuer un Europa*) u Gottingenu 1980. godine.

Na Čiovu se pale krjesovi u slavu *sv. Ivana litnjeg ili Ivana Kupavca*.

Na Braču krijes (*prosvit, svitnjak, oganj*) napravljen od smilja i grmlja (najčešće na gumnu), potpaljuje starješina dvora, a triput se preskače s uzvicima da glava, ruke i noge ne bole, ali i:

*Od Ivana do Ivana,
da me noge ne bole,
da me štrige ne moru.*

Žene i djevojke pjevale su različite pjesme, a među ostalima i “Budila majka Ivana”.

Na Korčuli se sakupljalo puno mirisnog smilja (bilo je važno i da bude puno dima), a vatra – *baldekin* se preskakala na “vižiju” Svetog Ivana uz uzvike i pozive:

*U ime svetoga Ivana
jur, jur, barba jur...
zavon Pero, zavon Mate...⁸*

Da se običaji paljenja godišnjih vatri mogu tretirati i u jednom drugačijem kontekstu, kao izraz etničkoga pluralizma na nekom prostoru kao i za pokušaj utvrđivanja etnogeneze etničkih skupina i nekih obilježja njihova identiteta, potrudila se pokazati Milana Černelić analizirajući različite tradicije paljenja pri istraživanju šokačke uskrсне crkvene vatre na Veliku subotu i bunjevačke ivanjske vatre na sjeverozapadu Bačke u Vojvodini (Černelić 1994).

I u najnovije se vrijeme ivanjskim vatrama (naziva *svitnjak* i *suvrsticama*), eksplicitno izražava lokalni identitet određenih skupina. Takvo je npr. neformalno druženje Dalmatinaca s Hvara (*Dalmati* u mađarskoj Sentandreji) koji se okupljaju oko ivanjskih vatri.⁹

⁸ Etnomuzikolozi donose veći broj zapisanih napjeva, često sa pripjevom *lado... Lep nam Ivo kres nalaže, na ivanjsko navečerje. Oj lado, lado, oj Ivo lado!... ili Gori nam vatra kresnica, uoči goda Ivanja...*

Danas se već i na internetskim stranicama mogu naći pozivi zavičajnih klubova na ista okupljanja (npr. Duvnjaka u Norvalu u Kanadi).

Po koječemu se, osobito u posljednje vrijeme, takve manifestacije folklornoga karaktera legitimiraju koliko kao zrcalo prošlosti toliko i kao tranzistor svojevrsnoga povijesnog imaginarija kao čuvara događaja ili osoba kolektivne memorije. Evokacijama se prožimaju i stapaju stoljeća. Pozivanjem na “bolju prošlost” nerijetko stupaju rame uz rame s nekim političkim ili vjerskim ideologijama. Nova se komunikacijska paradigma dobrim dijelom formira pod snažnim utjecajem medija, kao što se nove značenjske sintagme oblikuju kroz svojevrсну karnevalizaciju. S druge strane zrcala, sve je manji pomalo bezazleni natjecateljski duh koji je neke davne sudionike poticao na dokazivanje čiji će krijes biti veći, tko će više i dalje preskočiti i sl., a sve više raste duh konkurencije i surove kompetitivnosti hranjen nesmiljenom tržišnom utakmicom. Ponekad toliko da se pretvara u grotesku i postaje skaredno. Financijski opravdano, dakako.

⁹Dalmatinci (*Dalmati*) u Sentandreji, gradiću dvadesetak kilometara sjeverno od Budimpešte najsjevernija su hrvatska dijasporska zajednica u Mađarskoj. Kako nema poznatih pisanih izvora o vremenu njihova doseljenja u Sentandreju, oslanjajući se na usmenu predaju, smatra se da su tu naseljeni iz Dalmacije i Zagore prije otprilike 300 (možda i više) godina s više desetaka obitelji. Još su početkom 20. stoljeća neki od predaka današnjih *Dalmata* govorili *dalmatinskim jezikom* i djelovali u društvu «Dalmatin brat».

Bili su vrsni graditelji lađa za plovidbu Dunavom, a bavili su se i vinogradarstvom. Ostaci terasastih vinogada podzidanih kamenom («obala») nalaze se na *Dalmatinskoj planini*, nazvanoj i *Szamar brdo* jer su magarcima niz terase nosili vreće s grožđem.

U ovo vrijeme, održavanjem *fešte* paljenja ivanjskog krijesa, možda dijelom ublažavaju sindrom *deracine*. Tom prilikom kao dobri domaćini ugošćuju brojne sugrađane – Mađare, Srbe, Slovake.

Slika 1: Ivanjski krijes u Karlovcu (naselje Banija); foto B. Đaković, 2006. godine

Slika 2: Ivanjski krijes u Karlovcu (naselje Gaza); foto B. Đaković, 2006. godine

Slika 3: Ivanjski krijes u Karlovcu (naselje Gaza); foto B. Đaković, 2006. godine

Slika 4: Ivanjski krijes i vatromet u Karlovcu (naselje Gaza); foto B. Đaković, 2006. godine

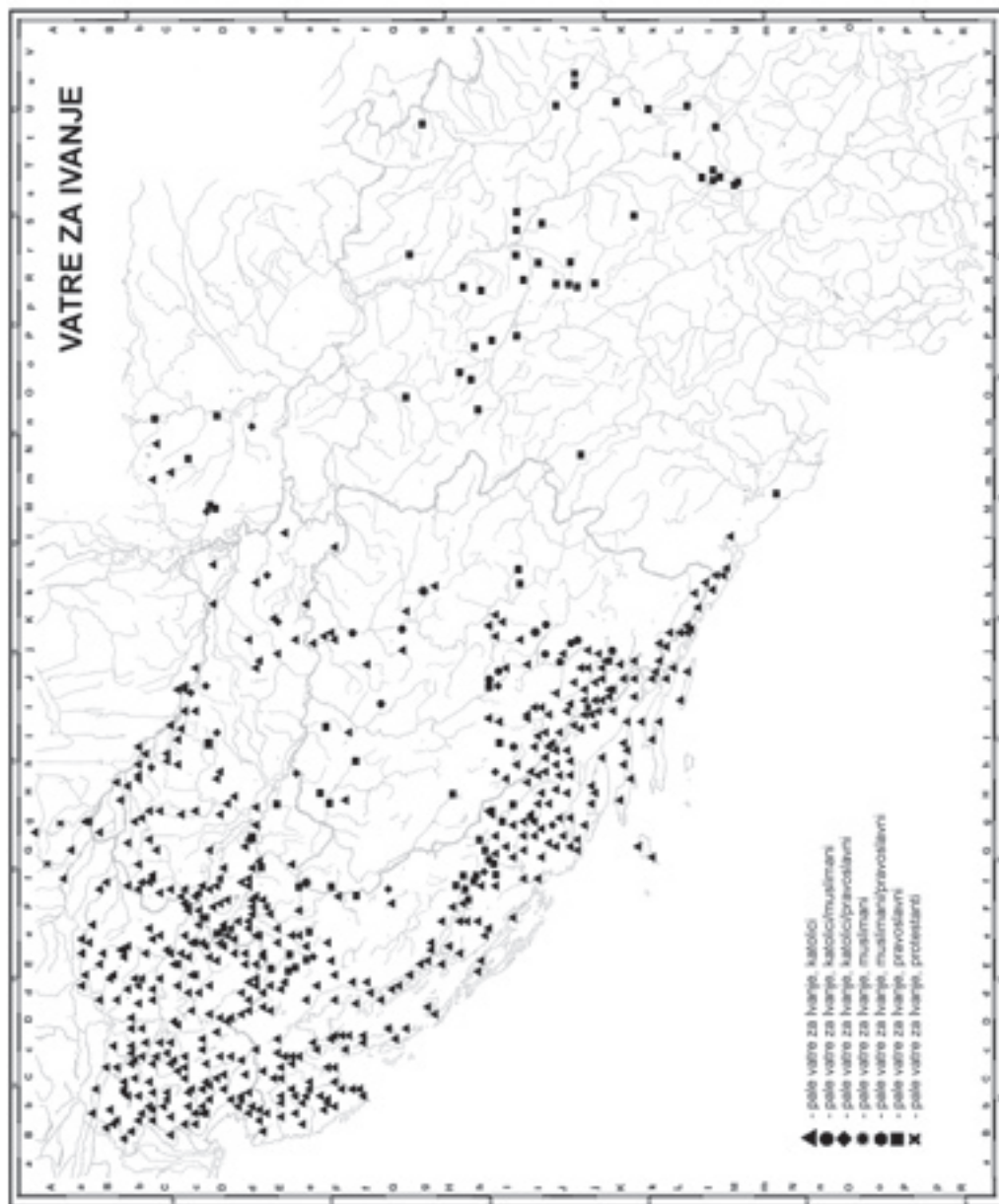
Slika 5: Ivanjski krijes u Rečici; foto B. Đaković, 2006. godine

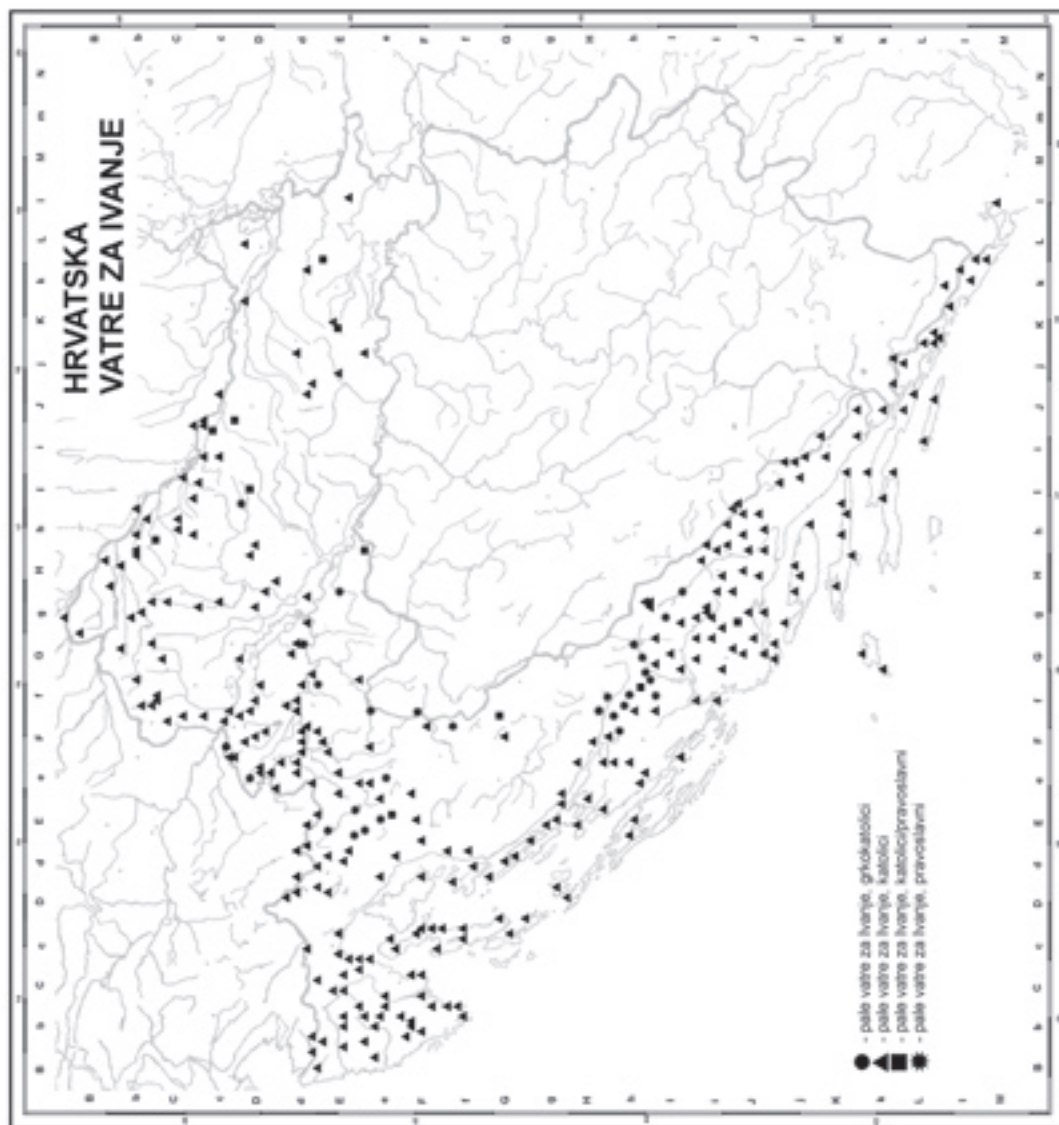

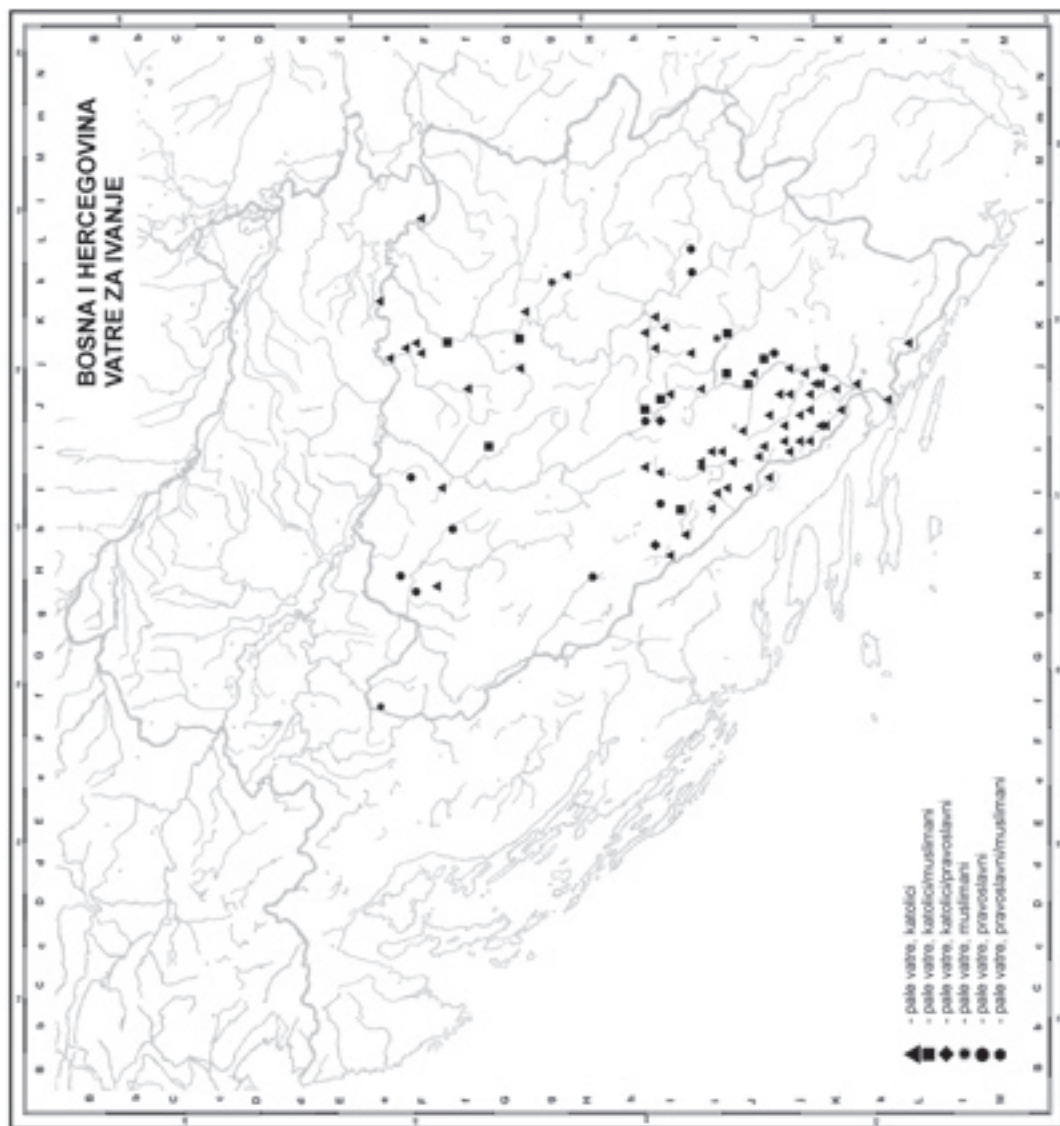
Slika 6: Ivanjski krijes u Sutivanu na otoku Braču; foto Franjo Mlinac, 2002. godine

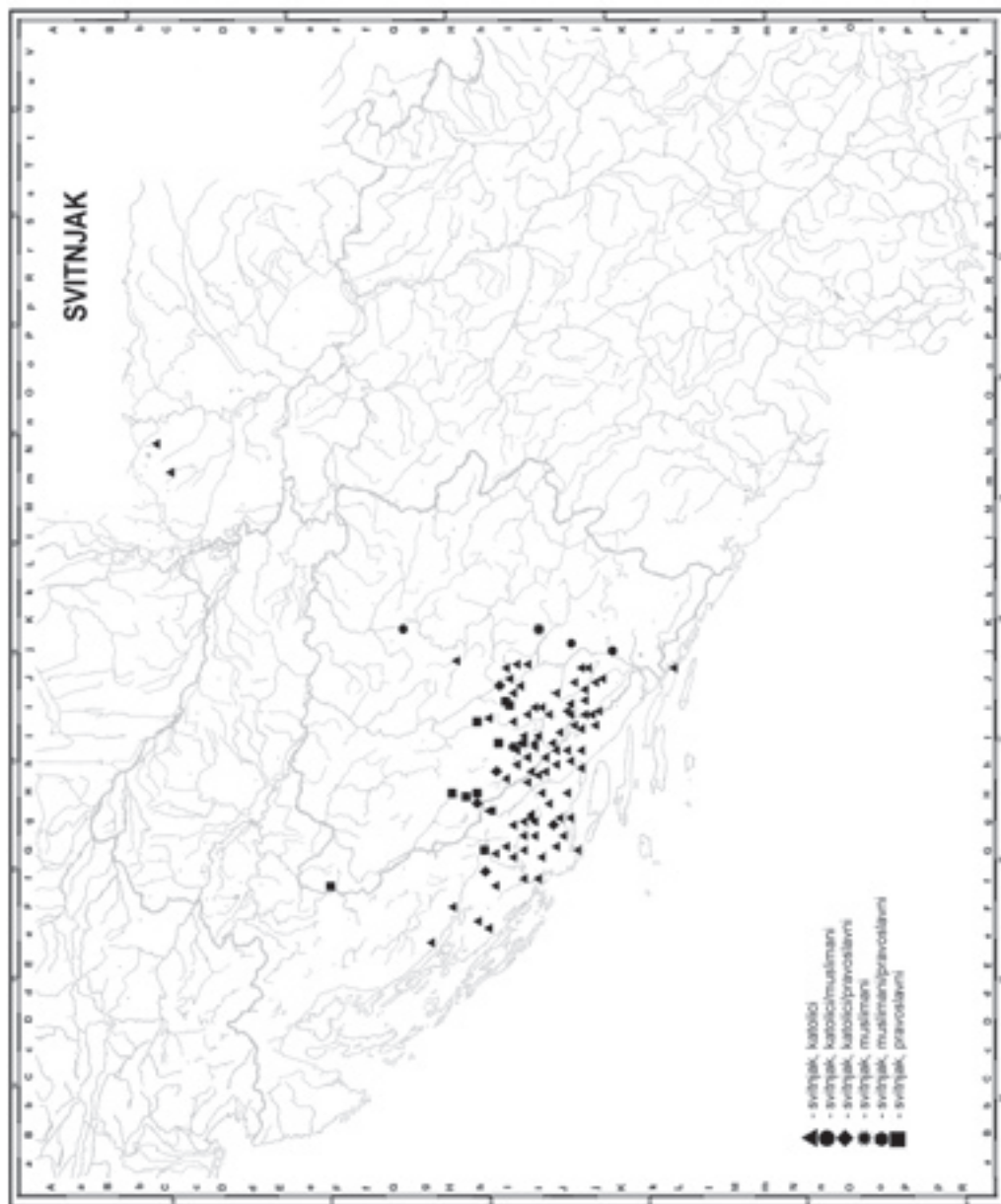

Slika 7: Ivanjski krijes na Trgu sv. Trojstva u Požegi; foto Žarko Vučković, 2002. godine

LITERATURA:

- ARDALIĆ, Vladimir (1915): Godišnji običaji (Bukovica u Dalmaciji). *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, XX/I:48, Zagreb.
- ČERNELIĆ, Milana (1994): Tradicije paljenja godišnjih vatri kao indikator kulturnih razlika. *Etnološka tribina* 17:25-42, Zagreb.
- FILAKOVAC, Ivan (1914): Godišnji običaji (Retkovci u Slavoniji). *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, XIX/I, Zagreb.
- FRANIĆ T. Ivo (1937): *Hrvatsko primorje I, Meja i Praputnjak*. P.o. Etnografskog muzeja u Zagrebu.
- GAVAZZI, Milovan (1988): *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. Zagreb, 86-95.
- HORVAT, Rudolf (1896): Narodna vjerovanja (Koprivnička predgrađa). *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* I, Zagreb.
- IVANIŠEVIĆ, Frane (1988): *Poljica*. Split (pretisak).
- JARDAS, Ivo (1957): Kastavština (Građa o narodnom životu i običajima kastavskog govora). *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 39:69-70, Zagreb.
- JELENOVIĆ, Ive (1949): Proljetni običaji u Dobrinju (na Krku). *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 33, Zagreb.
- LUKIĆ, Luka (1924): Varoš – Narodni život i običaji. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, XXV, Zagreb.
- LOVRETIĆ, Josip (1987): *Otok*. Zagreb, (pretisak).
- MIKAC, Jakov (1933): Godišnji običaji (Brest). *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* XXIX/I, Zagreb.
- MILIĆEVIĆ, Josip (1957): Narodni život i običaji na Braču. *Narodna umjetnost* 11-12:456-457, Zagreb.
- MILIĆEVIĆ, Josip (1967-68): Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini. *Narodna umjetnost* 5-6:484-485, Zagreb.
- RAJKOVIĆ, Zorica (1981): Običaji otoka Zlarina. *Narodna umjetnost* 18:240-245, Zagreb.
- RAJKOVIĆ, Zorica (1990): Običaji otoka Šolte između dva svjetska rata. *Narodna umjetnost* 27:79, Zagreb.

ROŽIĆ, Vatroslav (1908): Prigorje. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena XIII*, Zagreb.

STIPETIĆ-VALKA, Anka (1905): Ivański krijes. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena X*, Zagreb.

ŠKODA, Klara – Marijana DRŽIĆ (1941): Godišnji običaji na otoku Čiovu i u Segetu. *Etnografska istraživanja i građa III*:76, Zagreb.

MIDSUMMER DAY'S BONFIRES

Summary

In the annual cycle of calendar customs, usually connected with specific religious holidays, in rural as well as in urban regions, bonfires were lit or are still lit as part of the rites celebrating these days. The lightning of annual fires has not been researched in Croatian ethnology, however, older ethnographic accounts give short descriptions and some attempts at interpretation of this phenomenon, usually in the framework of cultural-historical school of ethnology.

Midsummer Day's bonfire, also called *krijes*, *svitnjak*, *prosvit*, etc. is connected to the day of St. John the Baptist (24 June according to Gregorian calendar) and presents a long tradition linked to the night before Midsummer's Day, and as a customary practice has been present among rural population for centuries.

On the basis of the author's field research and available publications on the topic, we can observe certain changes in social and cultural sphere where the custom of lightning of Midsummer Day's bonfires has been preserved till present day, or has been revitalized in some ways. In the majority of rural regions, the custom has been mostly abandoned or has been symbolically marked, while in the other regions it has survived significant changes, mostly in the form and the size of the fire, but preserving the function of community gathering, mostly relating to the middle-aged local population. Furthermore, the Church and religious elements are now present in the custom to a larger extent than in the past. In cities, lightning of bonfires is a central event followed by numerous festivals in which city authorities, tourist offices, folklore groups, cultural organizations commonly participate and different sports' events are also organized. New scenography and choreography with historical reminiscences give to the custom a completely new dimension and meaning than it had in its original form.

Key words: fire, Midsummer Day, Midsummer Day's bonfire (*svitnjak*)